

OBSERVAȚII PRIVIND CRONOLOGIA CERAMICII SECOLELOR XI-XIII DIN TRANSILVANIA*

ISTVÁN BOTÁR**

Materialul arheologic identificat cel mai frecvent în cursul săpăturilor arheologice, mai ales în așezări, este ceramica. Obiectele de uz cotidian realizate din lut apar în fiecare sit arheologic și sunt considerate cele mai importante izvoare istorice privind cronologia unei așezări. Dar, pentru ca acest material să devină într-adevăr un reper solid pentru interpretări istorice, ar trebui să-i cunoaștem cât mai bine caracteristicile tehnice (materia primă, tipul de roată utilizat, tehnicile de ardere etc.), formele și destinațiile avute (cu tipuri și dimensiuni de vase, profile etc., în condițiile în care multe obiecte sunt fragmentare) sau „moda” decorurilor aplicate pe suprafețele vaselor. Analiza formală și datările foarte largi din istoriografie, de tip „ceramică de secolele XI-XIII”, nu ajută prea mult cunoașterea științifică și interpretarea, chiar dacă, de la „cultura materială” sunt adesea așteptări foarte mari, precum cele legate de reflectarea unor schimbări politice și demografice într-o regiune.

În cazul unor așezări investigate aprofundat din punct de vedere arheologic și documentate riguros, cu ajutorul ceramicii ar exista șanse de a înscrie într-un interval mai restrâns perioada de dezvoltare sau alte etape prin care a trecut un sit cercetat. Dar, pentru a atinge un astfel de scop ar fi de îndeplinit mai multe condiții, precum:

1. Publicarea materialelor identificate în complexe închise pentru cât mai multe situri. Fragmentele ceramice din contexte incerte sau selectate după diverse criterii (uneori subiective) pot avea doar valori orientative. Materialele care provin din bordeie, gropi menajere sau straturi bine delimitate ne-ar ajuta să definim ce forme și decoruri au fost folosite în același timp, sau, la fel de important, ce forme sau tipuri nu apar împreună.
2. Existența și cunoașterea unor materiale din complexe cu superpoziții și relații stratigrafice sigure. Cu ajutorul lor, am avea indicii nu doar privind relațiile de contemporanitate a formelor și decorațiunilor, ci, și mai important, am avea repere fixe privind relațiile cronologice relative cu ajutorul cărora să putem răspunde unor întrebări de tipul: *care dintre acestea ar fi mai timpurii și care ar fi ulterioare, care sunt tendințele sau diferențele?*
3. Să existe și să se publice materiale ceramice însoțite de piese a căror datare este independentă și (mai) sigură. În acest sens, monedele și obiectele din metal cu tipologii clare au potențialul de a reduce intervalul de folosință a fragmentelor din ceramică cu care apar împreună.
4. Combinarea metodelor. Desigur, în perioada vizată nu ne putem aștepta la apariția frecventă a monedelor care să ajute studiul ceramicii, de aceea, alte metode, precum datările cu ^{14}C , pot

* Acest material are un punct de plecare în cartea publicată deja de autor: István Botár, *Havasok keblében rejtező szép Csík. A Csíki-medence középkori településtörténete* [Frumosul Ciuc ascuns între munți. Habitatul medieval în bazinul Ciucului] (Martin Opitz, 2019).

** Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea Ciuc; e-mail: botaristvan@yahoo.com.

contribui semnificativ la clarificări.

5. În cursul cercetării de teren și al prelucrării materialelor trebuie să fim conștienți că durata lungă a așezării cercetate și re poziționarea unor obiecte poate să influențeze caracterul materialului arheologic. Într-o așezare locuită timp de mai multe generații sau epoci, apariția unor elemente mai timpurii în umplutura unor gropi este foarte probabilă. În astfel de condiții, atribuirile cronologice pot fi viciate de piese arhaice ajunse din întâmplare în complexe și/sau de eventuale datări cu ^{14}C (de exemplu) efectuate pe oase mai timpurii ajunse în poziții secundare.
6. În perioada vizată (secolele XI-XIII), olăritul, cu rare excepții, era o activitate locală, fapt indicat de cuptoarele pentru ardere descoperite în așezări. Astfel, pe lângă tendințele manifeste pe scară largă pot apărea oriunde soluții sau experimentări locale.
7. Când vom avea lucrări cu studii de caz aprofundate, analize încrucișate pentru materialele arheologice și interpretări pentru cât mai multe microregiuni din țară, vom avea șansa de a discuta despre problema transferurilor de tehnologie, despre relații centru-periferie, despre decalaje, arhaisme etc.

Scopul studiului actual este să prezinte, în spiritul celor spuse mai sus, o altă perspectivă asupra problemelor privitoare la fragmentele ceramice decorate descoperite până acum în Transilvania și atribuite secolelor XI-XIII, urmată de câteva concluzii și repere utile privind interpretarea siturilor și materialelor arheologice în viitor.

Stadiul cercetărilor

Ceramica secolelor X-XIV descoperită în Transilvania este o temă destul de superficial abordată, rareori fiind întâlnite în literatura de specialitate analize tipo-cronologice aprofundate. Primele încercări au fost influențate de ideologia vremurilor¹ și nu au fost urmate de studii noi. Pentru comparație, în cazul ceramicii din epoca migrațiilor târzii avem deja monografii utile². Descrierea situației a fost făcută de Adrian A. Rusu în 2008 și a rămas în principiu valabilă³. Problema a fost recunoscută în cadrul breslei, dar publicațiile, chiar și volumele unei conferințe speciale vizând ceramica medievală⁴, conțin prea puține analize, problematizări, instrumente de lucru sau sinteze⁵.

Revenind la tema de față, avem în primul rând de spus că, pe baza analizelor formelor și a studiilor comparative cu perioada premergătoare, a migrațiilor târzii (secolele VIII-IX/X), în secolele XI-XIII apar noi forme ceramice și ornamente. Din ceramica epocii migrațiilor târzii lipsesc căldările de lut, vasele cu gât canelat, decorurile făcute cu roțița dințată, șirurile regulate împunse cu unghia și cu pieptenele⁶. Dar acestea se întâlnesc în perioada studiată aici și pledează pentru apariția unei alte culturi materiale și,

¹ Spre exemplu, Kurt Horedt, „Ceramica slavă din Transilvania”, *SCIV* II, 2 (1951): 189-232.

² Spre exemplu, Călin Cosma, *Funerary Pottery in Transylvania of the 7th-10th Centuries* (Mega, 2011).

³ Adrian Andrei Rusu, „Blidul și cronică”, *Vasaria Medievalia* I (2008): 9-18.

⁴ Vezi volumele *Vasaria Medievalia* I (2008) și II (2010).

⁵ Demersurile din Ungaria, precum: Viktor Gál-Mlakár, „A 13-14. Századi kerámia kutatástörténete Északkelet-Magyarországon” [Cercetările ceramicii secolelor 13-14 din nord-estul Ungariei], *Marisia* XXIX (2009): 165-184; Erika Simonyi, Gábor Tomka, ed., „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. *Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában* [Ciobul ne povestește adevărul, dacă-l lăsăm să ne vorbească] (Magyar Nemzeti Museum, 2016), nu au generat inițiative similare pentru Transilvania.

⁶ În acest sens: Cosma, *Funerary Pottery*.

implicit, a unei populații diferite. Desigur, nu se poate afirma că ceramica secolelor XI-XIII ar fi independentă de influențele locale mai vechi sau că trăsăturile sale s-ar limita la teritoriul arcului carpatic și ar fi indicatori exclusivi pentru etnii sau structuri politice. Totuși, chiar dacă o cultură materială are în principiu o extindere dincolo de centrele politice și de condițiile demografice, schimbările survenite în ceramica secolului al XI-lea nu pot fi separate de schimbările demografice și politice venite dinspre vest, despre care relatează atât sursele istorice scrise, cât și cele arheologice, adică expansiunea regatului maghiar în Transilvania.

Analizele tipo-cronologice de mai jos se bazează în primul rând pe decorurile vaselor. Într-un studiu următor vom reveni și asupra problemelor tehnice și formale (tipuri de vase, materiale, forme etc). Acum ne limităm doar la două mențiuni. Apariția izolată a unor profile mai evolute în cadrul materialului care ne pare mai „arhaic” nu motivează automat datarea complexului în secolele XIII-XIV. Acest lucru este valabil și invers: dacă între buzele mai elaborate apar câteva mai simple, tăiate „arhaic”, un complex din timpul dinastiei angevinilor nu trebuie redatat în secolele anterioare. În schimb, putem îndemna la precauție, întrucât datarea unor fragmente/profile fără context, poate fi eronată. Legat de dimensiunile și proporțiile vaselor, în lipsa unor analize statistice, se pot formula doar opinii și ipoteze de lucru, precum: seriile de vase mai înalte, cu cea mai mare lățime la umeri, par să devină majoritare în secolul al XIII-lea, în timp ce în veacurile anterioare forma mai bombată pare a fi mai răspândită. Excepții, desigur, sunt în ambele direcții.

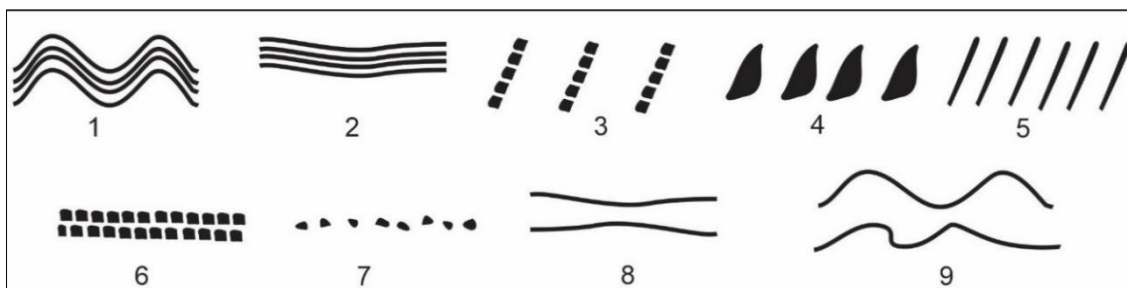

Fig. 1. Decorațiile ceramicii secolelor IX-XIII din Transilvania: 1. Benzi în val; 2. Benzi „orizontale”;

3. Împunsături cu pieptenele; 4. Împunsături cu unghia; 5. Incizii paralele; 6. Șiruri de roțițe;

7. Șir de împunsături neregulate; 8. Linii incizate; 9. Val incizat.

Pentru analiza veselei transilvănene din secolele IX-XIII vom parcurge, în primul rând, materialele publicate în urma câtorva săpături mai importante din interiorul provinciei: Cluj-Mănăstur (jud. Cluj), Morești (jud. Mureș), Brateiu (jud. Sibiu) și Miercurea Băi-Cunța (jud. Sibiu și Alba), alături de altele din estul regiunii.

Poate cea mai importantă descoperire pentru ceramica secolului al XI-lea este cea din cadrul complexului medieval de la Cluj-Mănăstur, unde, într-un bordei (deci, o unitate stratigrafică închisă) au fost descoperite, alături de monedă emisă în timpul regelui Solomon (1063-1074), și fragmente ceramice decorate cu benzi în val, împunsături cu pieptenele și cu unghia, respectiv decoruri cu roțița dințată⁷. Dar,

⁷ Petre Iambor, Ștefan Matei, „Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur”, *AMN* XVI (1979): 599-620, Pl. IV. Materialul bordeielor învecinate este similar, pe lângă vase apărând tăvițe și căldări de lut, dar și vase cu gât canelat (vezi, spre exemplu, Petre Iambor,

se pare că situl și-a pierdut caracterul de așezare cândva la cumpăna secolelor XI-XII, când structurile eclesiastice (biserica, abație, cimitir) și-au făcut simțită dominația, fapt pus în evidență și de săparea unor morminte în umplutura bordeiilor abandonate⁸.

Analogii apropiate pentru materialele de la Cluj-Mănăstur au fost identificate/publicate de la Morești⁹. Aici, în cadrul ceramicii identificate în umplutura unor locuințe au fost găsite următoarele combinații: vas cu gât canelat împreună cu fragmente de vase decorate cu împunsături executate cu pieptenele, benzi (la casa 1); căldări de lut și vas cu gât canelat având decoruri de împunsături cu unghia, șiruri cu roțița dințată și benzi (la casa 3); tăviță și vase decorate cu împunsături cu unghia și benzi în val (casa 5); vas cu gât canelat împreună cu fragmente având împunsături cu unghia și iarăși benzi în val (casa 6). De asemenea, pe ceramica descoperită în suprafața G8, decorurile cu roțița, împunsăturile cu pieptenele și unghia, dar și benzile incizate, apar împreună. Nimic din materialul publicat (de exemplu, monede sau piese databile din metal, suprapuneri) nu indică despărțirea pe grupuri separate (așa-zisele *Morești B* și *C Gruppe*) sau lărgirea cronologiei spre secolul al XIII-lea. Mai degrabă, decorurile împreună cu vasele cu gât canelat și tăvițele (absente din așezările secolului al XII-lea), indică punctul de greutate al așezării în secolul al XI-lea.

Mai spre est, într-un context închis, un bordei cercetat la Vermeș (jud. Bistrița-Năsăud), banda cu valuri sau cu linii orizontale a fost cea mai frecventă decorație a vaselor, dar într-un număr mai redus au apărut împunsăturile (cu pieptenele sau unghia) și roțița dințată¹⁰. Ca și în cazul anterior de la Morești, pe baza abundenței decorului cu benzi, împingerea datării în sus, spre secolul al XII-lea, pare puțin forțată câtă vreme nu are confirmări independente, venite dinspre analiza de monedă sau de ¹⁴C.

La nici 20 de km de acest sit, de-a lungul pârâului Archiud, în locurile numite „Hânsuri” și „Fundătura”, au fost cercetate două așezări¹¹. Ornamentele ceramicii sunt asemănătoare cu cele de la Vermeș, însă, de data aceasta, datarea propusă pentru cele două așezări, în secolele IX-XII, pare plauzibilă din perspectiva decorurilor, având în vedere procentul mult mai mic al benzilor și lipsa împunsăturilor cu pieptenele la fragmentele descoperite.

Aceste descoperiri atestă un orizont larg răspândit în Transilvania, fapt dovedit și de una dintre cele mai mari săpături de așezare din sudul Transilvaniei, pe traseul autostrăzii A1, pe situl numit „Miercurea Băi-Cunța” (jud. Sibiu și Alba)¹². Din păcate, nu au fost înregistrate superpoziții. În complexele dezvelite, decorurile fragmentelor ceramice s-au grupat astfel: benzi și roțița dințată (complexul cx 94), benzi și împunsături cu unghia și pieptenele (cx 113), împunsături cu pieptenele (sau tăieturi simple) și cu unghia împreună cu fragmente având benzi incizate (cx: 048, 090, 135, 351), benzi și împunsături cu unghia (cx 385). În monografia săpăturii nu au fost publicate proporțiile în care apar decorurile, singura mențiune în această privință fiind cea legată de faptul că doar o treime din vase ar fi fost decorată. Pe baza planșelor, se

Ștefan Matei, Alexandru Halașu, „Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur”, *AMN* XVIII (1981); Petre Iambor, Ștefan Matei, „Noi cercetări arheologice la complexul medieval de la Cluj-Mănăstur”, *AMN* XX (1983): 131-146.

⁸ Iambor, Matei, „Noi cercetări”, 134.

⁹ Kurt Horedt, *Siebenbürgen im Mittelalter* (Habelt, 1986): 141-146.

¹⁰ Gabriela Rădulescu, „O locuință medievală timpurie la Vermeș”, *RB7* (1993): 109-113.

¹¹ Corneliu Gaiu, „Vestigii feudale timpurii pe teritoriul localității Archiud (jud. Bistrița-Năsăud)”, *Marisia* XXVII (2003): 73-89.

¹² Zeno-Karl Pinter, Claudia Urdusia „... *Custodes confinium, vulgo ewrii...* Cercetări arheologice în așezarea medievală de la Miercurea Băi-Cunța (Editura Academiei Române, 2015), 33-39.

poate spune însă că procentul poate fi mai mare. Tot pe baza ilustrațiilor am făcut și o apreciere, evident aproximativă, despre tipurile de ornamente. Într-o surprinzător de mare proporție, 31%, apar benzile în val, iar în 26%, benzile orizontale (deseori împreună), urmate de linii orizontale (18,4%), și de împunsături cu unghia și/sau tăieturi (12,5%); se adaugă împunsăturile simple sau cu pieptenele (7,6%) (dar acestea, uneori, nu se văd clar). În proporții mici apar valurile simple (3%) sau ornamentele executate cu roțița dințată (1%). Așezarea ar fi fost locuită, conform autorilor, în secolul al XII-lea. Totuși, pe baza procentului mare al decorațiilor pe care le considerăm „arhaice”, începutul sitului poate fi atribuit – în opinia mea –, mijlocului de secol anterior. Obiectivitatea acestei datări ipotetice ar putea fi verificată prin câteva analize independente de ¹⁴C.

O comparație privind tipurile de vase și schimbările de la nivelul ornamentelor ne oferă așezarea cercetată la cca. 60 de km de Miercurea Băi-Cunța, pe Valea Târnavei, și anume, la Brateiu (jud. Mureș), care a fost datată în secolele XII-XIII (Fig. 2-3)¹³. În acest caz, au fost surprinse mai multe superpoziții, ceea ce face posibilă surprinderea unor tendințe mai generale. În G213, care suprapune pe B91, sunt doar linii simple (orizontale și în val) pe fragmentele găsite, în timp ce decorațiile vaselor din umplutura bordeiului sunt ceva mai diverse, cu benzi și împunsături. La fel, la materialul din B33, majoritatea fragmentelor au doar linii simple (cu trei excepții) (împunsături cu unghia), contrar celor din B36, deranjat de B33, unde procentul decorațiilor este mai mare și între care se află împunsături cu unghia și benzi. Poate că nu este o întâmplare prezența căldărilor de lut în complexul inferior și lipsa lor în nivelul superior. Totodată, fragmentele din G152 au doar linii simple, iar în G154 (deranjat de G152) apare și împunsătura cu unghia.

Din G150 au fost culese mai multe oale întregibile, dar niciuna nu avea decor „arhaic”, sugerând că oalele cu buză înaltă, mai des profilate, deci „târzii”, sunt mai simplu sau deloc decorate, ca și în B65. Un reper cronologic important a furnizat B86, cu un denar anonim din a doua parte a secolului XII-lea, în a cărui umplutură fragmentele nedecorate sau înzestrate doar cu linii simple sunt în majoritate; în același timp, abia apare împunsătura cu unghia, benzile și decorul cu pieptenele lipsind cu desăvârșire (ca și din B54, de unde provine un pinten cu spin).

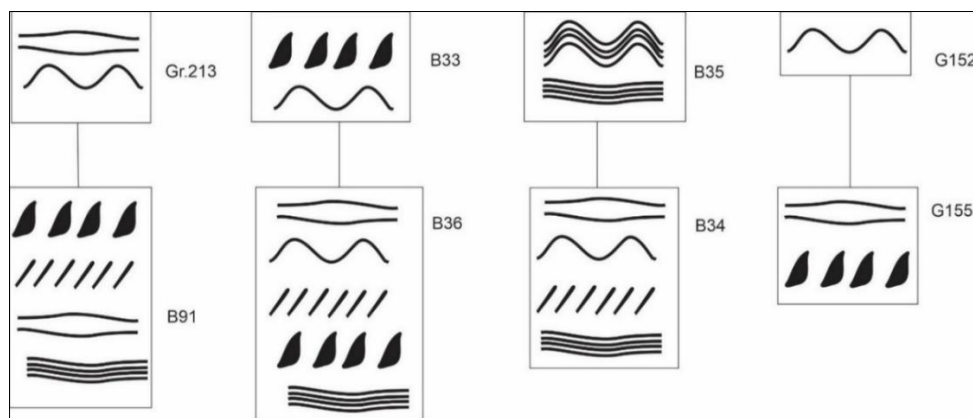

Fig. 2. Relații cronologice/stratigrafice relative din așezarea de la Brateiu.

¹³ Adrian Ioniță, *Așezarea din secolele XII-XIII de la Bratei* (Altip, 2009).

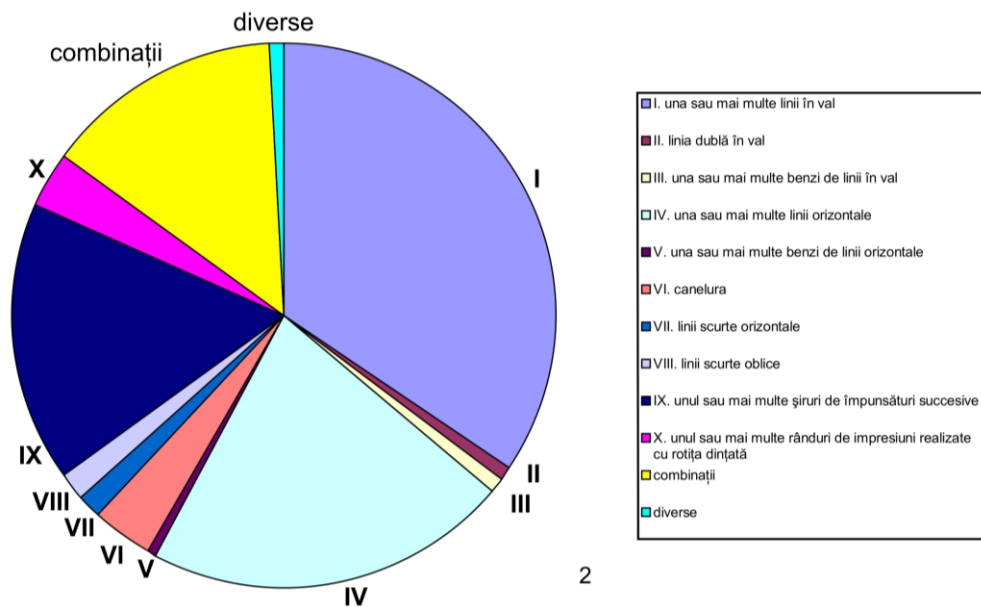
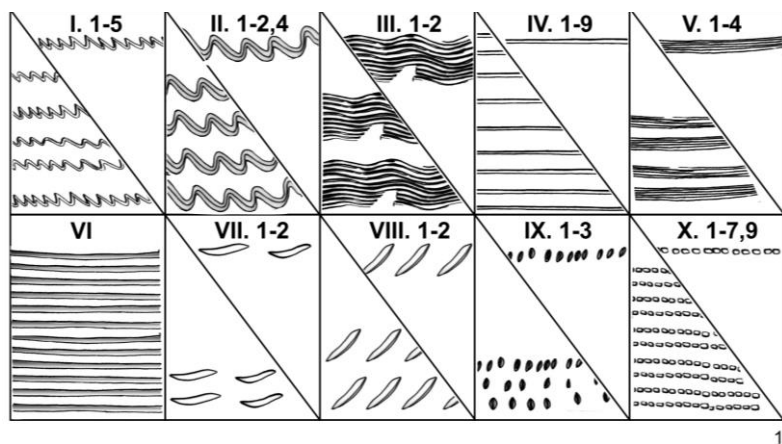

Fig. 3. 1. Motive decorative cu variante stabilite după numărul de aplicări pe fiecare vas;
2. Reprezentarea grafică a frecvenței unui tip de motiv decorativ (după Ioniță, *Așezarea*, Pl. 270).

Prin urmare, se poate trage concluzia că la începuturile așezării, decorul vaselor era mai răspândit și mai diversificat, iar la cumpăna secolelor XII-XIII, spre finalul locuirii, acesta se simplifică. Datarea sitului este destul de solid bazată pe monede și piese din fier (de exemplu, pinteni). De aceea, se poate afirma că la jumătatea secolului al XII-lea, benzile (cu 1-2%) și motivele cu roțița dințată (3,4%) tind să dispară; împunsăturile realizate cu pieptenele sunt și ele rarissime. Desigur, poate fi o caracteristică limitată local,

însă aşezarea de la Brateiu sugerează pentru decorurile „arhaice” (benzi şi diferite împunsături) o limită cronologică superioară destul de probabilă la mijlocul secolului al XII-lea¹⁴.

Autorii monografiei aşezării de la Miercurea Băi-Cunţa se referă de mai multe ori la cea de la Brateiu ca fiind un sit contemporan. Cele două aşezări au avut, într-adevăr, o perioadă de sincronicitate, însă, pe baza materialelor arheologice, presupunem că prima a fost părăsită cu câteva decenii mai devreme decât cea de la Brateiu. La Miercurea Băi-Cunţa, prezenţa vaselor decorate cu benzi şi împunsături executate cu pieptenele este mai evidentă şi poate nu este doar o întâmplare că aici nu au fost găsite monede din a doua jumătate a secolului al XII-lea. Aşadar, putem formula ipoteza că aşezarea de la Brateiu este mai târzie cu un secol decât cele de la Cluj-Mănăştur şi Moreşti.

Un alt aspect prezent în literatura istorică este asocierea aşezărilor de la Brateiu şi Miercurea Băi-Cunţa cu secuii din sudul Transilvaniei¹⁵. Această legătură poate să pară logică în contextul datelor scrise privind prezenţa secuilor în zonele Mediaşului şi Sebeşului la începutul secolului XIII-lea, dar, din punct de vedere arheologic, nu avem încă niciun argument. Cultura materială a secuilor din secolele XI-XIII (sau după această dată) nu are nicio caracteristică specială care să facă posibilă individualizarea etnică, pe cale arheologică, în cadrul tabloului general al perioadei¹⁶. Aşadar, nu se poate exclude posibilitatea ca siturile din Miercurea Băi-Cunţa şi/sau Brateiu să fi fost locuite de secuii în secolul al XII-lea, dar, la momentul actual, materialul arheologic pur şi simplu nu se poate constitui în vreo dovadă. Să nu mai vorbim de faptul că în acest interval de timp, chiar şi în zonele estice, unde, ulterior (secolele XIII-XIV) se va forma ceea ce numim „Secuimea”, regăsim aceeaşi cultură materială ca în majoritatea aşezărilor contemporane din interiorul Carpaţilor¹⁷.

O altă menţiune se referă la prezenţa tipurilor de vase în cele două aşezări. Procentul căldărilor de lut ajunge la 21% pentru Miercurea Băi-Cunţa, în timp ce la Brateiu este de doar 7%. Desigur, diferenţa poate să aibă mai multe cauze, dar până la publicarea unor cercetări din aşezările epocii, care să ateste sau să nege presupunerea, putem formula ipoteza că proporţia căldărilor poate să dea indicii cronologice relative, de vreme ce, treptat, prezenţa lor devine mai redusă.

Aceaşi idee poate fi formulată pe baza altor forme de vase. Datorită extinderii mai mari, aşezarea de la Brateiu are un material ceramic mai bogat. Cu toate acestea, între vase s-a găsit doar un bol, un castron şi un ulcior, în timp ce la Miercurea Băi-Cunţa (deşi mai mică) au fost identificate câte două, patru şi şase fragmente din respectivele tipuri de vase. De altfel, aşezarea de la Miercurea Băi-Cunţa, despre care credem că a fost întemeiată mai devreme decât cea de la Brateiu, prezintă la nivelul materialului arheologic o veselă de o varietate mai mare atât în privinţa formelor, cât şi a decorului.

¹⁴ În apropiere de Mediaş, împreună cu o monedă de la Ştefan al III-lea (1162-1172), într-o groapă au fost găsite fragmente de oale (atât simple, cât şi mai dezvoltate: înalte, profilate) având împunsături cu unghia şi linii în val ca ornamentaţie. Zoltán Székely, „Unele probleme ale cercetării epocii feudale timpurii în sud-estul Transilvaniei (sec. X-XIII)”, *Aluta* III (1971): 141-165, fig. 6-7.

¹⁵ Ioniţă, *Aşezarea*, 50-52; Elek Benkő, *A középkori Székelyföld* [Ţara Secuiască în epoca medievală], I (MTA BTK Régészeti Intézet, 2012), 61, 223; Pinter, *Urduzia, Custodes confinium*, 69-72.

¹⁶ În acest sens, şi Benkő, *A középkori Székelyföld*, I, 62: „vegyes népességű és szervezett területen belül sem lehet a vármegyei magyarok és a székelyek korabeli hagyatékát elválasztani egymástól”/„în această zonă (este vorba de sudul Transilvaniei – n.n.), cu populaţii mixte şi organizare diversă, materialul arheologic al maghiarilor din comitate şi al secuilor nu poate fi despărţit unul de celălalt”).

¹⁷ Botár, *Havasok keblében rejtező szép Csík*, 235-248.

În estul Transilvaniei nu au fost cercetate astfel de așezări întinse, ci doar sporadic s-au investigat suprafețe mai mici; astfel, și lucrările privind ceramica locală au întârziat să apară. O primă încercare a fost datarea unor fragmente fără context din zona Ciuc cu ajutorul analogiilor mai îndepărtate¹⁸.

Mai recent, a fost prelucrată vesela de factură arpadiană din Scaunul Mureș. Spre surprinderea noastră, din această regiune sunt cunoscute așezări din secolele XI-XIII în nouă sate, dar caracteristicile descrise corespund celor din sudul Transilvaniei. Ca formă, între descoperirile arheologice, oalele sunt cele mai răspândite – în 17 situri, căldările de lut – 11 situri, în timp ce vasele cu gât canelat, bolurile și tăvițele au fost identificate doar în două-trei situri. Pentru cronologia decorurilor formate din benzi, împunsături cu pieptenele și unghia, o datare cu ¹⁴C între anii 1020-1050, respectiv în anii 1080-1160, constituie repere foarte importante (Fig. 4)¹⁹.

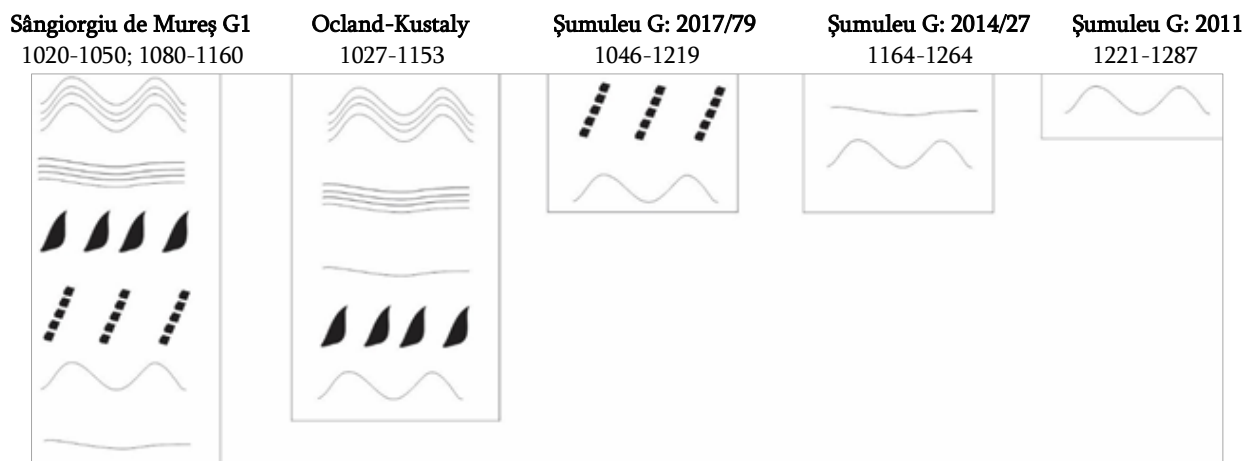

Fig. 4. Repere cronologice asociate: decorații și ceramică datată cu ¹⁴C (rezultatele aparțin bibliografiei citate).

O serie de analogii și un punct de legătură pentru vesela din Transilvania oferă materialul arheologic identificat la Ocland-Cetatea Kustaly (jud. Harghita), deși acesta nu provine dintr-o așezare, ci dintr-o cetate (de piatră). În apropierea turnului din Pădurea Rica/Rika, au fost colectate fragmente ceramice în număr relativ mare. În cadrul lor, decorul cel mai răspândit îl constituie liniile orizontale și în val, dar și împunsăturile cu unghia (43%); de asemenea, benzile apar în număr mare (15%), în timp ce șirurile cu roțița lipsesc cu desăvârșire²⁰. Pe baza acestor caracteristici, materialul arheologic, care este asemănător celui din așezarea de la Sângeorgiu de Mureș, tinde spre prima parte a secolului al XII-lea. Datarea cu ¹⁴C a unui buiandrug identificat în stratul de utilizare a cetății, între anii 1027-1153, confirmă încadrarea cronologică²¹.

¹⁸ Botár, „Árpád-kori kerámialaletek a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében”, *Acta* I (1999) (2000): 247-272.

¹⁹ László Keve, „The Early Medieval Pottery from Sângeorgiu de Mureș–Roman Catholic Cemetery (Mureș County)”, *Marisia XXX* (2010): 159-169 și Idem, „Tipuri de vase ceramice din perioada arpadiană, în Scaunul Mureș”, în *Locuirea medievală timpurie din Transilvania și vecinătăți*, ed. Florin Mărginean, Ioan Stanciu, Dan Băcuț-Crișan (Mega, 2017): 255-269.

²⁰ András Sófalvi, *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken* [Lupte și strategii defensive în epoca medievală și din perioada Principatului în Scaunul Odorhei] (Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017), 202-204, 572-582.

²¹ Sófalvi, *Hadakozás*, 203-204.

Pe lângă cercetările de mai sus, din ultimii ani pot fi enumerate și câteva descoperiri din contexte închise aflate la periferia estică a regatului, pe Valea Oltului Superior, zona Ciuc²².

Fig. 5. Fragmente ceramice provenite din umplutura unui bordei (G71/2011) de la Șumuleu-Ciuc în 2011.

În cartierul Șumuleu-Ciuc (Miercurea Ciuc), la nici 300 m vest de biserica parohială medievală, în locul numit „Grădina lui Fodor” sau „Fodor-kert”, am studiat, între alte descoperiri (majoritatea aparținând

²² Despre habitatul și organizarea ecleziastică a regiunii, în Evul Mediu: István Botár, „Village and Church. The Relation Between the Ecclesiastical Topography and the Medieval Settlement System in Csík-Seat (East-Transylvania, Romania)”, *Dacia N.S. LXI* (2017): 155-182.

culturii Sântana de Mureș, secolele III-IV), mai multe complexe arheologice din epoca arpadiană. Dintr-o locuință adâncită (notată G71/2011) au provenit îndeosebi fragmente de vase ornamentate cu linii și benzi în val, împunsături cu pieptenele, în timp ce decorul realizat cu unghia a apărut doar pe un singur fragment (Fig. 5). Dacă constatările de la Brateiu, privind procentul mic al benzilor și decorului cu pieptenele pot fi utilizate și aici, atunci limita superioară a abandonării locuinței poate fi stabilită pentru mijlocul secolului al XII-lea²³. În acest caz, ar fi de subliniat și o observație didactică legată de posibilitățile de datare la situri locuite de-a lungul mai multor perioade: o mostră de os din umplutura gropii a fost datată cu ajutorul ¹⁴C în epoca migrațiilor, arătându-se, astfel, cum materialele mai vechi pot să ajungă cu ușurință în complexe mai târzii²⁴.

Tot din acest sit, dintr-o groapă mai mare, notată 36/2014, au fost culese mai multe fragmente ceramice, unele cu decor realizat cu pieptenele și cu benzi în val, respectiv cu roțița dințată. Cronologia propusă pe baza analogiilor este confirmată prin datare ¹⁴C în intervalul anilor 1040-1203.

La marginea inferioară a sitului am documentat un cuptor de olar (79/2017), care demonstrează fără dubii, asemeni celor de la Brateiu și Miercurea Băi-Cunța, că majoritatea ceramicii așezărilor din epocă a fost produsă de meșteri olari din zonă. Cuptorul s-a prăbușit în timpul utilizării, fapt care ajută la o imagine mai clară asupra contemporaneității formelor și decorurilor utilizate. Doar una dintre căldările de lut (din cele patru exemplare) avea un decor cu linie în val, însă oalele (minim patru) și un blid au ornamente cu împunsături executate cu pieptenele (Fig. 6). Numărul mare al căldărilor de lut (Fig. 7) și acest decor sugerează o datare anterioară jumătății veacului al XII-lea, care este sprijinită și de intervalul datării cu ¹⁴C: anii 1046-1212²⁵.

Așezarea de la Șumuleu-Ciuc a fost locuită și la finele epocii arpadiene. Dintr-un alt bordei (notat 2014/27), au fost culese fragmentele unor oale cu decor mult mai rar întâlnit, simplu, alcătuit exclusiv din linii orizontale. Bucata de cărbune scoasă din vatra cuptorului a fost datată de analiza ¹⁴C în anii 1164-1264, cronologie sprijinită și de roțița unui pinten²⁶. Fragmentele nedecorate sau incizate doar cu linie în val, provenite din bordeiul notat cu 9/2011, cu o datare între anii 1221-1287 atribuită unui fragment de os din umplutură, întăresc observațiile că ceramica secolului al XIII-lea devine mult mai simplă din punct de vedere ornamental²⁷. Se pare că, inclusiv în zonele de graniță estice, deja în a doua jumătate a secolului anterior dispar benzile și împunsăturile – o tendință evidentă și în cazul siturilor din centrul Transilvaniei. Această constatare este cunoscută de ceva timp, fiind publicată cu ocazia cercetărilor de la Sâncrăieni (cca. 8 km sud de Șumuleu-Ciuc). În casa cu nr. 1 din așezarea cercetată în zona carierei de nisip a localității,

²³ István Botár, „Árpád-kori településrészet Csíksomlyón” [Așezare din epoca Arpadiană la Șumuleu], *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve* X (2014): 29-46.

²⁴ Analizele ¹⁴C pentru probe din Șumuleu-Ciuc au fost efectuate de laboratorul ATOMKI/acum Isotoptech din Debrecin (Ungaria).

²⁵ István Botár „Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón” [Un cuptor de olar din epoca Arpadiană la Șumuleu], în *Genius loci. Laszlovszky 60*, ed. Dóra Mérai et al. (Archaeolingua, 2018): 193-196. Răspândirea largă în Transilvania a veselei contemporane și, în același timp, densitatea surprinzătoare a habitatului secolelor XI-XII sunt ilustrate de un material foarte asemănător (căldări, oale cu ornamente identice) descoperit pe teritoriul satului Cașinul Nou, vezi Botár, *Havasok keblében rejtező szép Csík*, 619.

²⁶ Pentru pinteni, Zsolt Győrffy, „Accesorii de cavalerie în Transilvania medievală, secolele XI-XV” (Teză de doctorat, Iași, 2011).

²⁷ Botár, *Havasok keblében rejtező szép Csík*, 394-411.

vesela publicată are ornamente exclusiv cu linii orizontale și în val. Datarea complexului în secolul al XIII-lea este susținută de prezența unui pinten cu roțiță²⁸.

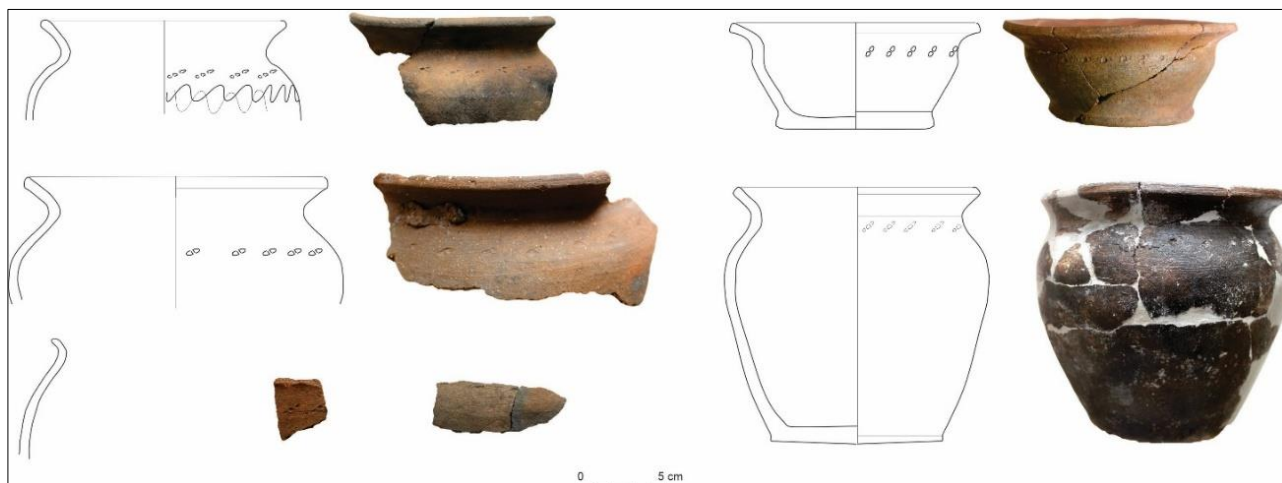

Fig. 6. Șumuleu-Ciuc: veselă din interiorul cuptorului 79/2017 (datare ¹⁴C: 1046-1212).

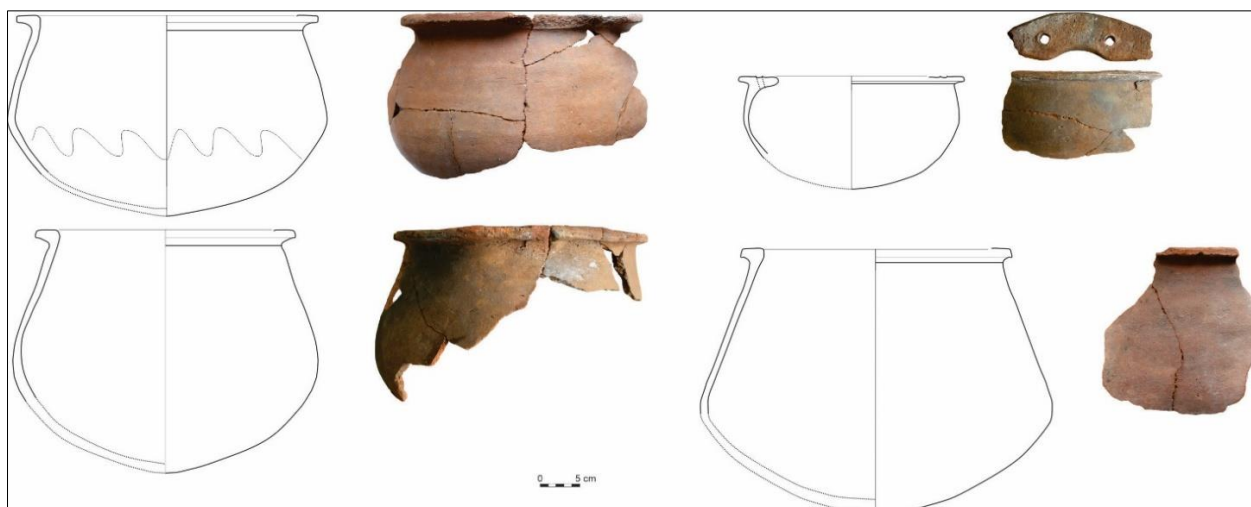

Fig. 7. Șumuleu-Ciuc: căldări de lut din interiorul cuptorului 79/2017 (datare ¹⁴C: 1046-1212).

Putem concluziona, așadar, că pe baza materialelor ceramice din contexte închise se poate încerca delimitarea unor trăsături tipo-cronologice în cadrul veselei din secolele XI-XIII. Desigur, aceste propuneri nu sunt rigide sau exclusive, dar oferă, totuși, unele repere care merită luate în considerare în cazul

²⁸ Constantin Preda, „Săpăturile arheologice de la Sincraieni”, *MCA* VI (1959): 847. În cursul cercetării a fost găsită și o monedă de la Isak II Angelos (1185-1195, 1203-1204), uzată și tăiată, cu un context incert.

prelucrării și interpretării unor situri. Un decor caracteristic secolului al XI-lea îl constituie benzile orizontale și în val, respectiv împunsătura cu pieptenele (dar care dispar cândva la jumătatea veacului următor). Împunsătura cu unghia apare în secolul al XI-lea, continuă să fie foarte frecventă și în secolul al XII-lea, dar pare să lipsească mai târziu. Șirul format cu roțița dințată se întâlnește în secolul al XI-lea, dar devine tot mai rar în cel de-al XII-lea.

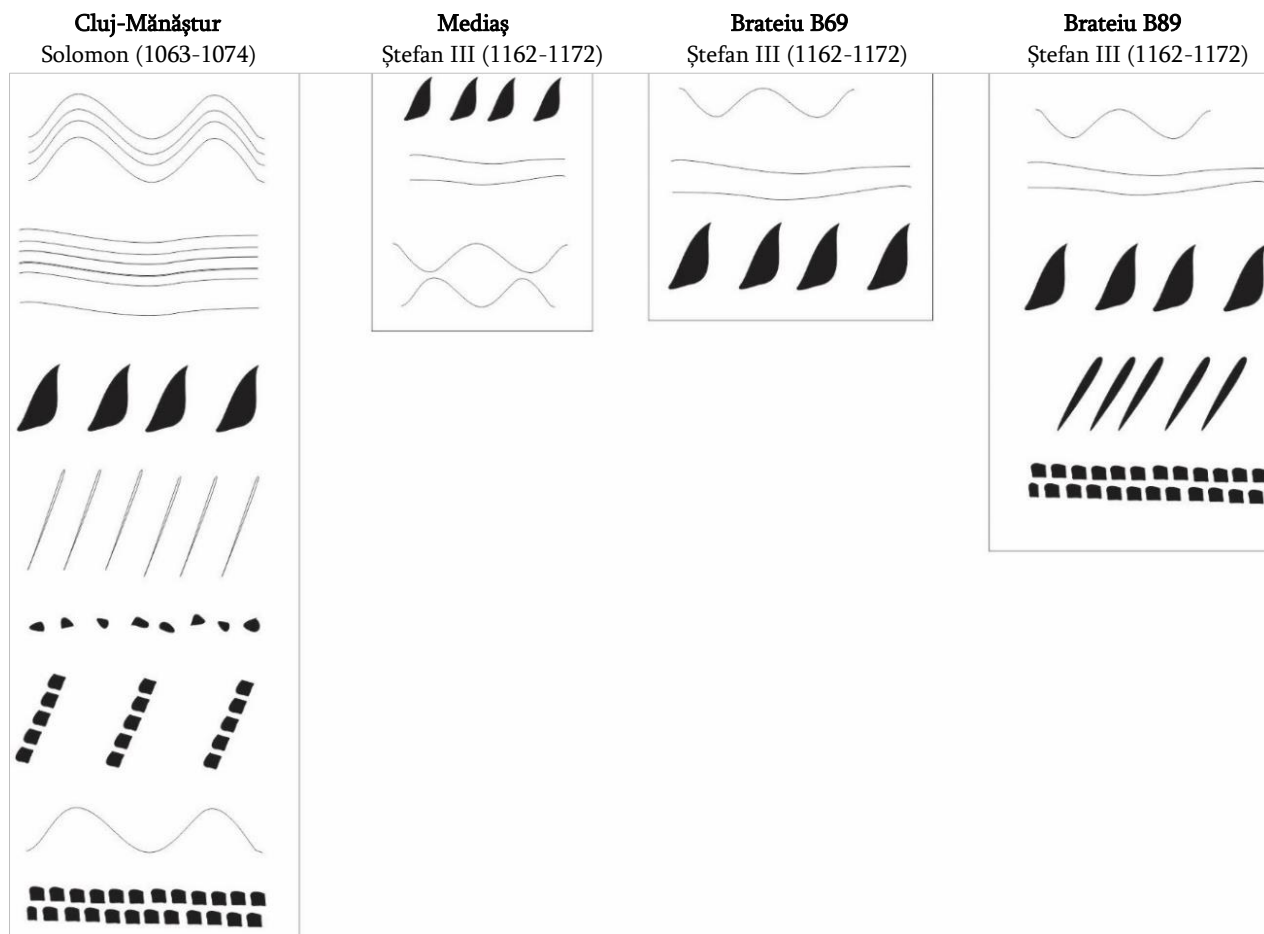

Fig. 8. Relații cronologice între ornamentele de pe ceramică și descoperirile de monedă.

La începutul secolului al XIII-lea, ornamentele veselei medievale devin mai sărăcăcioase (Fig. 9). Din „repertoriul” perioadelor anterioare supraviețuiește decorul cu linii orizontale și cu val, dar aparent și acestea acoperă suprafețe mai mici. Tendința generală a decorului ceramicii secolelor XI-XIII este, deci, una de simplificare. Totodată, dintre formele inițiale dispar vasul cu gât canelat și tăvița; se micșorează proporția căldărilor de lut, iar la nivelul ornamentelor se reduce treptat proporția benzilor incizate și a împunsăturilor. Dar, subliniem din nou, diferențele regionale ar putea să fie mai bine evidențiate pe viitor. În același timp, nu trebuie să uităm faptul că în veacurile XI-XIII, în Transilvania, este cunoscută atât o

mișcare demografică continuă dinspre exterior, cât și schimbări demografice interioare. Prin urmare, trebuie să luăm în calcul un amestec al tradițiilor și al influențelor în meșteșugul de olărit. Problema veselei secolelor XI-XIII nu este, deci, deloc un dosar ușor de închis, solicitând în continuare lărgirea bazei documentare și implicarea de noi metode pentru studierea materialului arheologic.

Sec. X	Sec. XI	Sec. XII	Sec. XIII
			
			
	 →		
	 →		
	 →		
	  →		

Fig. 9. Tipo-cronologia decorurilor ceramicii arpadiene; continuități și discontinuități.